

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВА СИСТЕМА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІНФОРМАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ В РОСІЙСЬКІЙ ФЕДЕРАЦІЇ

У статті проаналізовано систему забезпечення інформаційної безпеки в Російській Федерації.

Ключові слова: інформаційна безпека, інформаційні ресурси, інформаційна інфраструктура, національна безпека.

Олейник О. В. Организационно-правовая система обеспечения информационной безопасности в Российской Федерации.

В статье проанализирована система обеспечения информационной безопасности в Российской Федерации.

Ключевые слова: информационная безопасность, информационные ресурсы, информационная инфраструктура, национальная безопасность.

Oliynyk O. V. The Institutional and legal Basis of the Russian Federation Information Security.

The article analyzes the Institutional and legal Basis of the Russian Federation Information Security

Keywords: information security, information resources, information infrastructure, national security.

Інформаційна безпека особи, суспільства, держави в сучасних умовах є категоричним імперативом сучасності. Державна політика інформаційної безпеки має передбачати превентивність адекватних заходів захисту національних інтересів та національної безпеки, забезпечення прогресивного розвитку соціальної системи, стабільності, добробуту, виживання, збереження національної ідентичності, культури, духовних і моральних цінностей тощо. Законом сучасного розвитку України має стати взаємозв'язок організованості соціальної системи, її якісних характеристик із збалансованістю інтересів, свобод, обов'язків особи і громадянина, громадських організацій і суспільства в цілому та держави. Забезпечення такого взаємозв'язку має здійснюватися на основі організаційного і правового забезпечення легітимно визначених законодавством України.

Важливе значення для формування системи забезпечення інформаційної безпеки має досвід РФ. Україна, так само, як і Росія, стала суверенною і незалежною країною в результаті розпаду СРСР. Україна і Росія є стратегічними партнерами з багатьох напрямів співробітництва – політичного, економічного, гуманітарного тощо. В сучасних умовах РФ входить у вісімку розвинутих країн світу та є впливовою державою у міжнародних відносинах з іншими країнами. Досвід Росії з питань забезпечення інформаційної безпеки, безумовно з урахуванням особливостей України та її національних інтересів, може бути використано для формування і розвитку як правової, так і організаційної системи забезпечення діяльності в цій сфері.

Теоретичні висновки і практичні рекомендації ґрунтуються на працях українських і зарубіжних вчених. Важливе значення для обґрунтування адміністративно-правового й організаційного забезпечення інформаційної безпеки є дослідження наукових праць В. Авер'янова, І. Арістової, О. Баранова, І. Бачило, Ю. Битяка, В. Гурковського, А. Деньщикова, А. Дешко, М. Димлевича, В. Жигалюка, Р. Калюжного, В. Конах, Б. Кормича, Г. Крилова, В. Лопатіна, Є. Макаренка, А. Марущака, Н. Нижник, В. Остроухова, Г. Почепцова, О. Сосніна, А. Стрельцова, Ю. Уфимцева, Р. Юсупова та ін.

Проте зазначені дослідження та наукові праці стосувалися лише окремих напрямів у сфері забезпечення інформаційної безпеки. Залишаються недостатньо вивченими концептуальні засади системи державного управління й адміністративно-правовий статус її суб'єктів щодо забезпечення інформаційної безпеки. Окреслене коло проблем визначає актуальність роботи і створює умови для вдосконалення функціональної структури організаційно-правової системи забезпечення інформаційної безпеки з урахуванням вітчизняного та зарубіжного досвіду.

Система забезпечення інформаційної безпеки Російської Федерації (РФ) є частиною системи забезпечення національної безпеки держави. У Доктрині інформаційної безпеки РФ, затвердженій Указом Президента РФ від 9 вересня 2000р., зазначено: «Сучасний етап розвитку суспільства характеризується зростаючою роллю інформаційної сфери, що являє собою сукупність інформації,

інформаційної інфраструктури, суб'єктів, що здійснюють збирання, формування, розповсюдження і використання інформації, а також системи регулювання суспільних відносин, що виникають при цьому. Інформаційна сфера, яка є системоутворюючим чинником життя суспільства, активно впливає на стан політичної, економічної, оборонної та інших складових безпеки РФ. Національна безпека РФ суттєвим чином залежить від забезпечення інформаційної безпеки і в ході технічного прогресу ця залежність буде зростати» [1].

Система забезпечення інформаційної безпеки РФ будується на основі розмежування повноважень органів законодавчої, виконавчої та судової влади федерального рівня, рівня суб'єктів РФ, відомчих структур, а також служб, підприємств та організацій.

Організаційну основу системи забезпечення інформаційної безпеки РФ визначено Доктриною інформаційної безпеки РФ. Організаційна система сформована з метою забезпечення реалізації державної політики інформаційної безпеки з визначенням функцій системи у цій сфері діяльності.

Компетенція федеральних органів державної влади, органів державної влади суб'єктів РФ, інших державних органів, які входять до складу системи забезпечення інформаційної безпеки РФ та її підсистем, визначається федеральними законами, нормативно-правовими актами Президента РФ і Уряду РФ [1].

Доктрина інформаційної безпеки РФ визначає основні елементи організаційної системи забезпечення інформаційної безпеки, якими є: Президент РФ, Рада Федерації РФ, Державна Дума РФ, Уряд РФ, Рада безпеки РФ, федеральні органи виконавчої влади, міжвідомчі і державні комісії, які створюються Президентом РФ і Урядом РФ, органи виконавчої влади суб'єктів РФ, органи місцевого самоврядування, органи судової влади, громадські об'єднання, громадяни, які відповідно до законодавства РФ беруть участь у вирішенні завдань забезпечення інформаційної безпеки [1].

При цьому доцільно звернути увагу на те, що у РФ в організаційну систему забезпечення інформаційної безпеки входять державно-владні інститути від Президента РФ, законодавчого органу, уряду до органів місцевого самоврядування, а також громадські об'єднання і громадяни. Це є підтвердженням важливого значення, яке надається в РФ забезпеченню інформаційної безпеки – системоутворюючої складової забезпечення національної безпеки.

Розглянемо повноваження деяких структур РФ у сфері забезпечення інформаційної безпеки.

Так, Президент РФ здійснює керівництво в межах своїх конституційних повноважень органами і силами по забезпеченню інформаційної безпеки; санкціонує дії з питань забезпечення інформаційної безпеки; відповідно до законодавства РФ формує, реорганізує і ліквідує підпорядковані йому органи і сили забезпечення інформаційної безпеки; визначає пріоритетні напрями державної політики та заходи у сфері забезпечення інформаційної безпеки РФ [2].

Президент РФ очолює Раду безпеки РФ, яка проводить роботу з виявлення та оцінки загроз інформаційної безпеки РФ, розробляє найважливіші концептуальні документи в галузі національної безпеки і пропозиції в галузі забезпечення ІБ, координує діяльність органів й сил щодо забезпечення інформаційної безпеки, контролює реалізацію федеральними органами виконавчої влади та органами виконавчої влади суб'єктів РФ рішень, Президента в цій сфері [3].

Президентом РФ при Раді безпеки утворюються міжвідомчі комісії – основні робочі органи Ради. Залежно від покладених на них завдань вони можуть створюватися за функціональною або регіональною ознакою, на постійній або тимчасовій основі. Міжвідомчі комісії Ради Безпеки здійснюють підготовку пропозицій та рекомендацій Раді Безпеки з основних напрямів внутрішньої і зовнішньої політики в галузі забезпечення національної безпеки, сприяють координації діяльності федеральних органів виконавчої влади та органів виконавчої влади суб'єктів РФ з реалізації федеральних програм в галузі забезпечення національної безпеки і виконання рішень Ради Безпеки.

З метою наукового забезпечення діяльності Ради Безпеки при ньому створено наукову раду. До її складу входять представники Російської академії наук, галузевих академій наук, керівники наукових організацій та освітніх установ вищої професійної освіти, а також окремі фахівці.

Указом Президента РФ від 28 жовтня 2005 р. створена Міжвідомча комісія Ради Безпеки РФ з інформаційної безпеки і затверджено відповідне Положення (зі змінами від 12 червня 2006 р.). Вона утворена відповідно до Закону РФ від 5 березня 1992 р. «Про безпеку» та Положення про Раду Безпеки РФ з метою реалізації покладених на Раду Безпеки завдань у сфері забезпечення інформаційної безпеки РФ.

Рада Федерації має Комітет з питань безпеки і оборони та Комісії з інформаційної політики. Комісія з інформаційної політики утворена Постановою Ради Федерації від 30 січня 2002 р. Її утворення було обумовлено необхідністю детального вивчення та моніторингу інформаційної ситуації, вимогами подальшого вдосконалення законодавчої бази в інтересах більшої її орієнтації на

формування єдиного інформаційного простору, вирішення питань підвищення ефективності інформаційного забезпечення державної зовнішньої і внутрішньої політики.

Уряд РФ координує діяльність федеральних органів виконавчої влади та органів виконавчої влади суб'єктів РФ, забезпечує розробку та реалізацію федеральних програм у сфері інформаційної безпеки.

Федеральні органи виконавчої влади забезпечують виконання законодавства, рішень Президента і Уряду РФ у сфері забезпечення інформаційної безпеки. У межах своєї компетенції вони розробляють нормативні правові акти у сфері інформаційної безпеки і подають їх в установленому порядку, Президенту і до Уряду РФ [3].

Основними інститутами держави з питань реалізації державної політики у сфері забезпечення інформаційної безпеки є органи виконавчої влади, які на основі законодавства здійснюють адміністративно-державне управління.

Російські вчені І. Бачило [4], А. Стрельцов [5] у своїх працях з урахуванням сучасних умов і реальних факторів визначили функції державного управління у сфері забезпечення інформаційної безпеки та міністерств, комітетів, комісій, служб, агентств та інших органів виконавчої влади, які відповідно до наданих їм повноважень застосовують заходи і засоби запобігання і протидії внутрішнім і зовнішнім загрозам у цій сфері.

Наведемо деякі приклади:

- Міністерство з антимонопольної політики і підтримки підприємництва, Міністерство у справах преси, телерадіомовлення і засобів масових комунікацій, Міністерство зв'язку й інформатизації здійснюють протидію створенню монополій на формування, одержання і поширення інформації в РФ, в тому числі з використанням телекомунікаційних систем;

- Міністерство внутрішніх справ, Міністерство у справах преси, телерадіомовлення і засобів масових комунікацій, Міністерство юстиції, Федеральна служба безпеки вживають заходів запобігання протиправного застосування спеціальних засобів впливу на індивідуальну, групову і суспільну свідомість;

- Міністерство внутрішніх справ, Міністерство у справах преси, телерадіомовлення і засобів масових комунікацій, Міністерство закордонних справ, Служба зовнішньої розвідки, Федеральна служба безпеки виконують функції запобігання блокування діяльності державних засобів масової інформації з інформування російської і зарубіжної аудиторії;

- Міністерство внутрішніх справ, Федеральне агентство урядового зв'язку й інформації, Федеральна служба безпеки - запобігання перехопленню інформації в мережах передачі даних і лініях зв'язку, дешифрування цієї інформації і нав'язування спотвореної інформації.

Доцільно також звернути увагу на те, що всі без винятку федеральні органи виконавчої влади, відповідно до законодавства, нормативно-правових актів Президента і уряду РФ і наданим їм повноважень здійснюють заходи забезпечення інформаційної безпеки у сфері їх відповідальності.

В окремий напрям державно-адміністративного управління в РФ виділено нормативно-правове, організаційне, організаційно-технічне, інженерно-технічне забезпечення, методичне керівництво і координація діяльності державних органів, підприємств, установ і організацій незалежно від форм власності щодо охорони і захисту інформації обмеженого доступу. Цей напрям діяльності розглядається як найважливіший напрям забезпечення інформаційної безпеки. Зазначені функції виконує Державна технічна комісія при Президентові РФ. Водночас Державна технічна комісія є робочим органом Міжвідомчої комісії з питань охорони державної таємниці.

Важлива увага в РФ надається забезпеченню інформаційної безпеки заходами і засобами державної інформаційної політики. Цей напрям державної політики Доктриною інформаційної безпеки РФ розглядається як важлива складова захисту національних інтересів, яка спрямована на доведення до російської і міжнародної громадськості її офіційної позиції з оцінки важливих подій усередині країни і за кордоном, роз'ясненню державної політики в усіх сферах життєдіяльності суспільства, заходів державних органів щодо її реалізації [1]. Міністерство у справах преси, телерадіомовлення і засобів масових комунікацій здійснює активні заходи щодо регулювання і координації відповідно до чинного законодавства, діяльності засобів масової інформації. Характерною особливістю діяльності державних засобів масової інформації Росії є їх державницька позиція і захист національних інтересів.

Доцільно також звернути увагу на забезпечення інформаційної безпеки РФ у сфері духовного життя. Доктрина інформаційної безпеки РФ розглядає державну політику в цій сфері як важливий напрям захисту конституційних прав і свобод людини та громадянина, пов'язаних з розвитком і поведінкою особистості, використання культурної, духовно-моральної спадщини, історичних традицій

і норм суспільного життя, збереження культурного надбання усіх народів Росії, реалізації конституційних обмежень прав і свобод людини та громадянина в інтересах збереження і зміцнення моральних цінностей суспільства, традицій патріотизму і гуманізму, здоров'я громадян, культурного і наукового потенціалу РФ, забезпечення обороноздатності і безпеки держави [1]. На виконання наведених положень Доктрини розроблені спеціальні програми у сфері освіти, культури, охорони здоров'я та наукового забезпечення стосовно вирішення цих проблем.

Важливі завдання у сфері забезпечення інформаційної безпеки та інформаційного протистояння законодавством та нормативно-правовими актами Президента РФ покладені на спецслужби РФ. Розглянемо повноваження деяких з них.

Федеральна служба безпеки Російської Федерації.

Завдання, повноваження та правовідносини у сфері її діяльності регулюються Федеральним законом «Про органи Федеральної служби безпеки в РФ» (ФСБ) [6].

Законом встановлено, що ФСБ РФ є федеральним органом виконавчої влади (стаття 3). Відповідно до наданих їй повноважень здійснює контррозвідувальну діяльність (стаття 9), боротьбу із злочинністю (стаття 10) та розвідувальну діяльність (стаття 11).

Законом встановлено, що ФСБ виконує повноваження:

- у сфері контррозвідувальної діяльності: виявлення, попередження, припинення розвідувальної та іншої діяльності спеціальних служб і організацій іноземних держав, а також окремих осіб, спрямованої на завдання шкоди безпеці РФ;

- у сфері боротьби із злочинністю: здійснює оперативно-розшукові заходи з виявлення, попередження, припинення і розкриття шпигунства, терористичної діяльності, організованої злочинності, корупції, протизаконного обігу зброї і наркотичних засобів, контрабанди та інших злочинів, дізнання і попереднє слідство по яких віднесено до їх повноважень, а також з питань виявлення, попередження, припинення і розкриття діяльності незаконних збройних формувань, злочинних груп, окремих осіб і громадських об'єднань, які ставлять за мету насильницьку зміну конституційного ладу РФ.

З метою вдосконалення державного управління в галузі безпеки РФ Федеральним законом «Про внесення змін і доповнень в деякі законодавчі акти РФ ...» від 30.06.2003 р. [7] значно розширені повноваження Федеральної служби безпеки РФ, зокрема:

- 1) зазначеним законом Прикордонні війська РФ включені до складу Федеральної служби безпеки РФ, якій передані відповідні функції, а саме:

- Федеральний орган виконавчої влади в галузі забезпечення безпеки РФ, спеціально уповноважений здійснювати державне управління у сфері захисту і охорони державного кордону, а також організацію прикордонної служби (доповн. до статті 27 Закону РФ «Про державний кордон РФ» 1993 р.)

Отже, забезпечення захисту політичних, економічних, культурних та інших інтересів РФ на державному кордоні включені в загальну систему забезпечення національної безпеки і здійснюватимуться під керівництвом ФСБ;

- 2) вищенаведеним Законом від 30.06.2003 р. скасовано Федеральний закон від 19.02.1993 р. «Про федеральні органи урядового зв'язку і інформації» [8]. ФСБ РФ передані функції ліквідованого державного органу з питань забезпечення безпеки РФ і значно розширені повноваження у сфері забезпечення інформаційної безпеки, зокрема з питань: формування і реалізації державної науково-технічної політики в галузі забезпечення інформаційної безпеки; захисту інформаційно-комунікаційних систем, мереж спеціального зв'язку, об'єктів критично важливої інфраструктури; здійснення розвідувальної і контррозвідувальної діяльності і проведення спеціальних операцій у сфері інформаційної безпеки. ФСБ РФ відповідно до наданих повноважень стала одним із головних органів виконавчої влади у сфері забезпечення інформаційної безпеки та інформаційного протистояння щодо захисту національних інтересів з широким використанням засобів електронної розвідки і електронного протистояння;

- 3) відповідно до Закону РФ від 30.06.2003 р. Указом Президента РФ від 7 серпня 2004 р. «Про заходи вдосконалення державного управління в галузі безпеки РФ» [9] функції ліквідованого Федерального агентства урядового зв'язку та інформації були передані ФСБ РФ, Службі зовнішньої розвідки та створена Служба спеціального зв'язку та інформації при Федеральній службі охорони РФ.

Сили, засоби і база наукового і матеріально-технічного забезпечення Федерального агентства урядового зв'язку та інформації передані вище вказаним державним органам і новоствореній Службі спеціального зв'язку та інформації. Значно збільшена чисельність військовослужбовців у ФСБ і

Службі зовнішньої розвідки, розширені їх повноваження і можливості з питань радіоелектронної розвідки і радіоелектронної боротьби;

4) ліквідоване Федеральне агентство урядового зв'язку і інформації було створено Указом Президента РФ від 24.12.1991 р. на базі: колишнього 8 Головного управління КДБ СРСР (забезпечення спеціального зв'язку з використанням, зокрема, і криптографічних засобів захисту інформації); 16 управління КДБ СРСР (радіоелектронна розвідка і радіоелектронна боротьба); Управління урядового зв'язку КДБ СРСР, Державного інформаційно-обчислювального центру при Державній комісії з надзвичайних станів; Московського НДІ електротехніки НВО «Автоматика».

Відповідно до Закону РФ «Про федеральні органи урядового зв'язку і інформації» від 19 лютого 1993 р. [8] цей державний орган відповідно до наведеного Закону виконував згідно із наданими повноваженнями внутрішні і зовнішні безпекові функції, зокрема:

- реалізацію державної політики з питань організації, забезпечення експлуатації, розвитку і вдосконалення урядового і спеціального зв'язку, систем спеціальної інформації для державних органів, забезпечення її безпеки, застосування криптографічних та інженерно-технічних засобів захисту шифрованого зв'язку;

- організацію і ведення зовнішньої розвідувальної діяльності у сфері шифрованої, засекреченої та інших видів спеціального зв'язку з використанням радіоелектронних засобів і методів;

- забезпечення вищих органів державної влади РФ, центральних органів федеральної виконавчої влади, Ради безпеки РФ достовірної і незалежної від інших джерел спеціальною інформацією (матеріали зовнішньої розвідувальної діяльності, з підтримки управління народним господарством в особливий період, воєнний час і при надзвичайних ситуаціях, економічна ситуація мобілізаційного призначення, інформація соціально-економічного моніторингу), необхідної для прийняття рішень в галузі безпеки, оборони, економіки, науки і техніки, міжнародних відносин, екології та мобілізаційної готовності (стаття 3).

За даними зарубіжних джерел майже 30 країн займалися електронною розвідкою. Самою потужною з них було Російське агентство урядового зв'язку та інформації. У його складі працювало 54 тисячі осіб. Агентство займалося активним збиранням інформації через широку мережу супутників і станцій наземного стеження, в тому числі в Лурдесе (Куба) і Камрані (В'єтнам) [10].

Доцільно також нагадати про те, що важливі завдання щодо забезпечення інформаційної безпеки виконують Головне управління розвідки та підрозділи радіоелектронної розвідки і радіоелектронної боротьби Генерального штабу Збройних сил РФ; створена Служба спеціального зв'язку і інформації при Федеральній службі охорони РФ. У зв'язку із загостренням боротьби проти кіберзлочинності певні функції покладені на Міністерство внутрішніх справ, Федеральну службу безпеки, Міністерство зв'язку та інформатизації та ін.

Таким чином, РФ однією з перших на пострадянському просторі створено потужну систему забезпечення інформаційної безпеки та інформаційного протистояння із зовнішніми та внутрішніми інформаційними загрозами. Створено і вдосконалюється організаційна структура державних органів і сил, спроможних забезпечувати захист національних інтересів та вести інформаційну боротьбу проти зовнішніх і внутрішніх інформаційних загроз. Напрями державної політики інформаційної безпеки РФ враховують як проблеми породжені радянським періодом її історії, так і реаліями сучасного світу.

В Україні забезпечення інформаційної безпеки та інформаційне протистояння з ймовірними супротивниками і конкурентами здійснюється за деякими напрямами, які містять залишки радянської системи та неузгоджену діяльність окремих державних органів. Указом Президента України від 10 грудня 2010 р. визначено завдання Уряду, Міноборони, СБУ, МЗС і МВС України та напрями захисту кіберпростору нашої країни, які запропоновані РНБОУ України в рішенні від 17 листопада 2010 р. «Про виклики та загрози національній безпеці України в 2011 р.» Отже, в Україні дотепер залишається неформованою система забезпечення інформаційної безпеки, існують лише деякі її фрагменти, не об'єднані загальними цілями і координуючою роллю держави. Україна фактично не може у повному обсязі враховувати сучасні зовнішні і внутрішні інформаційні загрози, протидіяти інформаційним та інформаційно-психологічним впливам, можливого застосуванню проти нашої країни інформаційної зброї та кібератак.

В Україні, насамперед, вважаємо за доцільне подолати недооцінку необхідності створення системи державного управління у сфері забезпечення інформаційної безпеки. Для виконання цієї важливої функції держави доцільно на законодавчому рівні визначити повноваження державних органів, починаючи від Верховної Ради України і Президента України до ланок державного управління на місцях, визначити права і обов'язки суб'єктів у галузях промисловості, всіх приватних структур, громадських організацій і громадян.

Вважаємо, що досвід РФ щодо розуміння національних чинників інформаційного забезпечення державної внутрішньої і зовнішньої політики є дуже важливим для формування системи інформаційної безпеки як системоутворюючої складової національної безпеки. Без вирішення цих проблем щодо забезпечення інформаційної безпеки України є проблематичним формування громадянського суспільства та створення системи захисту проти широкого спектру джерел зовнішніх і внутрішніх потенційних і реальних інформаційних загроз.

Перспективи подальших досліджень. Дослідники і практики мають звертати увагу на необхідність активної розробки проблематики інформаційної безпеки особи, суспільства, держави. Це обумовлено зростаючою роллю забезпечення інформаційної безпеки в умовах інформаційних, глобалізаційних процесів у сучасному світі.

Список використаних джерел:

1. Доктрина информационной безопасности Российской Федерации : Утверждена Президентом РФ от 9.09.2000 г. // Российская газета. – 2000. – 28 сент.
2. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://kremlin.ru>.
3. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.government.ru>.
4. Исполнительная власть в РФ. Проблемы развития / Отв. ред. И. Л. Бачило. – М. : Юристъ, 1998. – 431 с.
5. Стрельцов А. А. Обеспечение информационной безопасности России. Теоретические и методологические основы / А. А. Стрельцов ; под ред.: В. А. Садовниченко и В. П. Шерстюка. – М. : МЦНМО, 2002. – С. 153 – 168.
6. Об органах Федеральной службы безопасности в РФ : Федеральный Закон № 40-ФЗ от 22.02. 1995 г. // Собрание законодательства РФ. – 1995. – № 15. – Ст. 1269.
7. О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты РФ, признании утратившими силу отдельных законодательных актов РФ : Федеральный закон № 86-ФЗ от 30.06.2003 г. // Собрание законодательства РФ. – 2003. – № 27. – Ст. 2700.
8. О федеральных органах правительственной связи и информации : Закон РФ № 4524-І от 19.02.1993 г. // Ведомости Съезда народных депутатов РФ. – 1993. – № 12. – Ст. 423.
9. О мерах по совершенствованию государственного управления в области безопасности РФ : Указ Президента РФ от 11.03.2003 г. // Собрание законодательства РФ. – 2003. – № 12. – Ст. 1101.
10. Минеев А. «Эшелон» наезжает на Европу / А. Минеев // Эхо планеты. – 2000. – № 16. – С. 18–21.

*** Олійник Олег Вікторович – доктор юридичних наук, старший науковий співробітник, головний консультант Інституту законодавства Верховної Ради України.**